

13-19 dekabr 2018-ci il

Əli bəy Hüseynzadə *"Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti"li* 100

XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəlində türk-müsəlman dünyasının yetirdiyi nadir siyasi və ədəbi simalardan biri də Əli bəy Hüseynzadədir. O, ilk dəfə türkçülük ideyasını irəli sürmüş, onun elmi-nəzəri əsaslarını işləyib hazırlamaqla turançılığın məfkurə hərəkatına çevrilməsinə nail olmuşdur.

Görkəmli ictimai xadim, pedaqoq, həkim, jurnalist, yazıçı-publisist, rəssam, musiqişünas Əli bəy Hüseyn bəy oğlu Hüseynzadə 1864-cü ildə Salyanda ruhani müəllim ailəsində doğulmuşdur. Qafqaz Şeyxülislamı Axund Əhməd Hüseynzadənin qız nəvəsidir. Tiflisdə Qafqaz Müsəlmanları Ruhani İdarəsinin nəzdində altısinifli məktəbdə (1870-75), birinci şəhər gimnaziyasında (1875-85) oxumuş, Peterburq Universitetinin fizika-riyaziyyat (1885-89), İstanbul Universitetinin hərbi tibb fakültəsində (1890-95) ali təhsil almışdır. İstanbulda Heydərpaşa xəstəxanasında yüzbaşı rütbəsində dermatoloq (dəri xəstəlikləri) ixtisası üzrə həkim (1895-97) işləmişdir. 1897-ci ildə Türkiyə-Yunanıstan müharibəsi başlanarkən "Hilal-Əhmər" heyətində türk ordusu tərkibində Tesaliyaya ezam edilmiş, 3 il hərbi xidmətdə olmuşdur. 1900-cü ildə müsabiqə yolu ilə İstanbul Universitetinin dəri-zöhrəvi xəstəlikləri kafedrasında professor köməkçisi (dosent) vəzifəsinə seçilmişdir. Eyni zamanda, bədii və elmi yaradıcılıqla da məşğul olmuşdur. Hələ təhsil illərində Peterburqda tələbə siyasi dərnəklərində iştirak edən

Ə.Hüseynzadə siyasi fəaliyyətini İstanbul Universitetində də davam etdirmiş, tələbə yoldaşları ilə birlikdə Sultan Əbdülhəmid rejiminə qarşı məşhur "İttihad və tərəqqi" partiyasının əsasını qoymuşdur. Siyasi fəaliyyətinə görə sultan xəfiyyələri tərəfindən təqib edilən Əli bəy 1903-

cü ilin əvvəlində Bakıya köçməyə məcbur olur. Xarici ölkədə təhsil aldığına görə Rusiya ərazisində həkim işləməsinə icazə verilmədiyindən Ə.Hüseynzadə jurnalistika sahəsində çalışmış, "Kaspi" və "Baku" qəzetlərində əməkdaşlıq etmişdir. Birinci rus inqilabı günlərində nəşrinə milyonçu Hacı Zeynalabdin Tağıyev tərəfindən icazə alınan və maliyyələşdirilən "Həyat" (1905-06) qəzetinin, "Füyuzat" (1906-07) jurnalının, Ə.Topçubaşovun əvəzinə "Kaspi" qəzetinin baş mühərriri olmuşdur.

Ə.Hüseynzadə jurnalistliklə bərabər, siyasi-ictimai fəaliyyətini də genişləndirmişdir. 1905-ci ilin aprelində "Ümumrusiya müsəlmanlarının ehtiyaclarına dair" qraf Vitteyə təqdim etmək üçün Peterburqa göndərilən Rusiyanın müsəlman liderlərindən ibarət 11 nəfərlik heyətdə təmsil olunmuş, Rusiya Müsəlman İttifaqının gizli şəkildə çağırılmış qurultaylarının işində iştirak etmişdir.

Ə.Hüseynzadənin çoxşaxəli fəaliyyətinin təməlinə turançılıq məfkurəsi dururdu. O, türk xalqlarının milli birliyi, müstəqil dövlətçilik fikrini ilk dəfə irəli sürmüş, onun elmi-nəzəri əsaslarını işləyib hazırlayaraq, qüvvətli ideoloji hərəkata çevrilməsini təmin etmişdir.

Ə.Hüseynzadə yaradılmasını nəzərdə tutduğu milli cəmiyyət quruculuğunda müasir insan amilinə böyük əhəmiyyət verirdi. "Türk qanlı, müsəlman etiqadlı, firəng fikirli, Avropa qiyafəli fə dai" tərbiyə edib yetişdirmək ideyasını irəli sürürdü. Əli bəyin fikirləri XX əsrin 10-cu illərində milli dirçəliş uğrunda mübarizələrin qida mənbəyinə çevrilmiş, "türkləşmək, islamlaşmaq,

müasirləşmək" şəklində siyasi şüara çevrilərək, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlət atributlarında reallaşmışdır.

1907-ci ildə Sultan Əbdülhəmidin təzyiqi altında "Füyuzat" jurnalı bağlandıqdan sonra Ə.Hüseynzadə pedaqoji fəaliyyət göstərmiş, Bakıda "Səadət" məktəbinin müdiri olmuş, "Tərəqqi" və "Həqiqət" qəzetlərində çalışmış, məşhur "Siyasəti-fürusət" əsərini hissə-hissə nəşr etdirmişdir. Türkiyədə Sultan Əbdülhəmid taxtdan salındıqdan iki il sonra inqilabçı yoldaşları olan gənc türklərin dəvətilə 1910-cu ildə Türkiyəyə getmiş, İstanbul Universitetində professor vəzifəsində pedaqoji fəaliyyətini davam etdirmişdir. Türkiyənin siyasi, ictimai və mədəni həyatında yaxından iştirak etmiş, Əhməd Ağaoğlu, Yusif Akçura, Ziya Göyalp, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə ilə "Türk ocağı" dərnəyində çalışmış, Birinci Dünya müharibəsi (1914-18) illərində "Turan" heyətində Qərbi Avropanın bir neçə ölkəsinə gedərək, türkçülük təbliğatı aparmış, 1916-cı ildə Berlində "Türk qövmləri konqresi"ndə, 1917-ci ildə Stokholmda beynəlxalq sosialist konqresində, 1926-cı ildə Bakıda türkoloji qurultayda iştirak etmişdir.

1918-ci ildə Türkiyə hökumətinin tapşırığı ilə "Azərbaycanın yeni bir dövlət halında qurulması məsələsinə oranın irəli gələnəri ilə birlikdə müzakirə" etmək üçün Əhməd Ağaoğlu ilə Qafqaza göndərilmiş, Gəncədə Nuru paşa ilə görüşmüşdür. Türkiyə Cümhuriyyətini alqışlamış, Mustafa Kamal paşa Atatürkə "Ona inan" adlı şeir həsr etmişdir. Ə.Hüseynzadə 1940-cı ildə İstanbulda vəfat etmişdir.